

De Camillis *La vita divina ritrovata fra' termini del tutto e del nulla* című aszketikus műve

CyriL VASIE

Néhány hónapja a *Slovo* című szlovák görög katolikus folyóiratban megjelent egy rövid cikk, melynek szerzője az eperjesi székesegyház kriptájának restaurálását javasolja. Ezen – a minden bizonnyal felújításra szoruló – helyen találjuk néhány eperjesi püspök és a szlovákiai görög katolikus egyház jó néhány kiemelkedő személyiségének földi maradványait. Itt várja a feltámadást De Camillis püspök is. Az egyházi életben fontos szerepet játszó személyek sírhelyeinek feltárása mellett szükségesnek érezzük kultur- és lelkiségi történetünk főszereplői tevékenységének újrafelfedezését is. A rég elfeledett, de felidézésre méltó személyiségek között van De Camillis János József munkácsi püspök is.

1. De Camillis élete és működése a munkácsi egyházmegyében

De Camillis József 1641-ben Khiosz szigetén született, a keresztségben a János nevet kapta. 1656-ban (más források szerint 1654-ben) érkezett Rómába, ahol a Szent Atanázról elnevezett Görög Kollégium növendéke lett. Tanulmányait a filozófia és a teológia doktoraként fejezi be. 1666-ban pappá szentelik, 1668 és 1672 között apostoli misszionáriusként működik az albániai Cimarrában és Drimadesben. Rómába visszatérve belép a bazilita rendbe és felveszi a József nevet. 1674. szeptember 28-án egykori diáktársa, Ciprián Zochovszkij kijevi érsek a bazilita rend általános római ügyvivőjének nevezi ki. Kinevezését az 1675. május 12. és 16. között Žiroviciban üléselő bazilita rendi káptalan is megerősíti. Feladata a kijevi érsek képvisellete a Szentszéknél. Ebben az időszakban, 1677-ben lát hozzá De Camillis az alábbiakban bemutatandó mű, a *La vita divina Ritrovata fra' Termini del Tutto e del Nulla* című teológiai-aszketikai opusz megírásához.

Az ügyvivői feladatokat 1688. február 10-ig látja el, amikor egy újabb fontos megbízatást kap: kinevezik a Vatikáni Könyvtár görög scriptorává. Rövid időn belül elkészíti a görög kéziratok teljes jegyzékét (*Inventarium graecorum codicum manuscriptorum Bibliothecae Palatino-Vaticanae, inceptum a Julio de Juliis et finitum a O. Josepho de Camillis, scriptoribus graecis*). Ekkor éri Kollonich bíboros megkeresése, aki a Propaganda Kongregáción keresztül püspököt, pontosabban apostoli vikáriust keres a munkácsi egyházmegyében és Magyarország minden újonnan felszabadított területé-

in élő görög szertartású keresztények számára. A Kongregáció De Camillistre irányítja Kollonich Lipót figyelmét, kinek javaslatára VIII. Sándor pápa 1689. november 5-én Sebaste címzetes püspökévé nevezi ki.

Püspökszentelésének pontos dátumát nem ismerjük, de feltételezhetjük, hogy 1689 végén vagy 1690 elején a püspöki rend szentségét a Szent Atanáz templomban Onofrio Costantini érsektől vette fel. Kollonich Lipót bíboros és Kossakovszkij Adrián ukrán bazilita társaságában már 1690 januárjában elindul magyarországi állomáshelyére. A főkegyúri jog értelmében 1690. március 11-én I. Lipót császár De Camillist munkácsi püspökké nevezi ki, akit április 20-án hivatalosan be is vezetnek egyházmegyéjébe.

Legsürgetőbb feladata a korábbi évtizedekben a háborús viszonyok és az egyházi élet zavarai következtében meggyengült ungvári unió megerősítése volt. Székhelyének elfoglalását követően rövid időn belül két zsinatot is tart: az elsőre 1690. május 4-én Munkácson, míg a másodikra egy héttel később május 11-én Szatmárnémetiben kerül sor. A zsinatokon megjelenő mintegy 130 pap leteszi a katolikus hitvallást és ígéretet tesz a kánoni előírások betartására. Naplójából¹ tudjuk, hogy püspöki szolgálatának első két évében tizenkét zsinatot tartott, melyeken az unió megerősítésén és az egyházfegyelem megszilárdításán buzgólkodott. A zsinatok többségére a mai Kelet–Szlovákia településein került sor: hármat Makovicán (Zborov) egyet-egyet pedig Isztáncson (Stanča), Sztropkón (Stropkov), Homonnán (Humenné) és Tarnán (Trnava pri Laborci) rendezett. Közbenjárására Lipót császár 1692. augusztus 23-án dekrétumot ad ki (az ún. *Diploma Leopoldinum*), mellyel elismeri, hogy a görög egyesült papságot ugyanazon jogok és kiváltságok illetik, melyek a latin klérust. Nevéhez kötődik az első görög katolikus könyvek kiadása is a munkácsi egyházmegyében. A papság számára egy 370 oldalas katekizmust ad ki, mely a lelkipásztorkodás igen fontos eszközévé válik. Püspöki vizitációi során ellenőrzi, hogy a papok ismerik-e a hit alapigazságait, tudják-e azokat magyarázni, prédikációikban helyesen adják-e át a katolikus tanítást. Az uniót követő időszak klérusára jellemző kulturális színtről és a teológiai műveltségről képet kaphatunk Lippay György prímás 1654-es beszámolójából: „*Sacerdotes isti, una cum populo tenebant quidem Ritum Graecum, sed alias ignavissimi, rudes; indocti, primum ipse Episcopus, postea Sacerdotes, et populus more brutorum sceleribus immensis, ac ignorantiae rerum Divinarum immersi jacebant. Neque erant rite divisi in Parochias, sed in aliquibus pagis nulli, in aliquo quatuor, quinque, decem Sacerdotes cum uxoribus suis, et liberis habitabant more rusticorum, subitantque omnia onera, et labores rusticanos Dominis Terrestribus, atque etiam ab ipso Altari avellebantur.*”²

Még ha feltételezzük is, hogy a helyzet bemutatásakor a prímás némileg túloz, más források, pl. Lucskay Mihály, alapvetően megerősítik a főpap szavait: „*Episcopi vagam, ac mendicatoriam agendo viam, Pontificalia exercuere, creantes Presbyteros*

¹ Vö. M. LUČKAJ, *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*, Naukovyj Zbirnyk Muzeju Ukrajinskoj Kultury u Svydnyku (NZMUK), vol. 16, SPN, Prešov 1990, 41–76.

² HODINKA A., *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánytára*, Ungvár 1911, 169., 126. sz.; LUČKAJ, *Historia Carpato-Ruthenorum*, (op. cit. 1. jegyzet) vol. 2, cap. 70. Naukovyj Zbirnyk Muzeju Ukrajinskoj Kultury u Svydnyku (NZMUKS), vol. 14, Prešov 1986, 200.

*exigua praeditos institutione Theologica. Sacerdotum filii, et Cantores erant Candidati SS. Ordinum. Ipsi distribuere Formatas, ut Taxam percipere, et vitam sustentare possint. Unde crassa ignorantia regnare debuit. Ipse Episcopus saltim Stylum suum ex librorum Liturgicorum quotidiana lectione perpolire didicisset. Monachi libenter patiebantur Episcopos in Claustris, ut collectae Eleemosinae, participes reddi valeant.*³

Ebben a helyzetben De Camillis, nagyon helyesen, a papság nevelésével kezdi püspöki szolgálatát. Katekizmusát (*Katechisis dla nauki Ubroruskim ludem zložennij. Ot prevelebnj[s] [abo] H[ospo]dina Io: Iosifa: Dekamilisa Cbio episkopa Sebast[ýjskobo] Mukaču i proč[aja]*) 1698-ban a nagyszombati egyetem nyomdája adta ki. Ugyanabban a nyomdában került kiadásra egy évvel később a gyermekeknek szánt alapvető nyelvtani ismereteket tartalmazó *Bukvar jazyka Slavěnska Pisanii čtenija učitijsja choť aščim v po – leznoje rukovoženije*.

1703-ban De Camillis közbenjárására Kollonich bíboros alapítványt létesít a nagyszombati egyetemen néhány görög katolikus papnövendék taníttatásának biztosítására. Az ún. *Fundatio Janiano–Leopoldiana* új távlatokat nyitott a munkácsi papnevelés előtt, hiszen lehetővé tette, hogy legalább néhány egyházmegyes kispap kiváló lelki nevelésben és teológiai képzésben részesüljön. A Kollonich bíboroshoz fűződő kiváló kapcsolata segítségével volt az egri püspökkel, Fenesy Györggyel folytatott vitájában is. De Camillis sikerrel védelmezi mind a saját, mind a görög katolikus papság, mind pedig egyháza függetlenségét. Határozott és egyértelmű fellépésével, illetve az érdekezéssel keresésével megteremti az egyház- és rítusközi kapcsolatok javításának előfeltételeit. Az egységmozgalom (ma ökumenikus mozgalomnak neveznénk) terén az erdélyi románok uniójának létrejöttében (Gyulafehérvár, 1698. október 7.) vállal szerepet. A Rákóczi-szabadságharc idején Munkács elhagyására kényszerül, s 1705 márciusától Eperjesen tartózkodik. Egy évvel később, mikor Rákóczi csapatai elfoglalják a várost, De Camillis megbetegszik és 1706 júliusában a ferencesek kórházába kerül. Itt éri a halál 1706. augusztus 22-én. Minthogy a ferencesek nem engedték, hogy temetésére görög rítus szerint kerüljön sor,⁴ De Camillist a minoriták templomában helyezték végső nyugalomra. Jelenleg ez az egykori minorita templom az eperjesi görög katolikus eparchia székesegyháza.

Ezt a rövid életrajzi vázlatot még számos adattal lehet kiegészíteni. Most azonban figyelmünket elsősorban De Camillis egy kevésbé ismert aszketikai művére, a Rómában 1677-ben kiadott, *La Vita Divina Ritrovata fra' Termini del Tutto e del Nulla* című írására szeretnénk irányítani.

³ LUČKAJ, *Historia Carpato–Ruthenorum*, (op. cit. 1. jegyzet) vol. 2, cap. 78. in *Naukovyj Zbirnyk Muzeju Ukrajinskoj Kultury u Svydnyku* (NZMUKS), vol. 14, Prešov 1986, 232.

⁴ HODINKA, *A Munkácsi* (op. cit. 2. jegyzet), 470., 343. sz.

2. De Camillis lelkeségi írásai

A Kollonich Lipót bíboros részére készített önéletrajzából tudjuk, hogy az említett művön kívül De Camillis még másik hat írást készített elő kiadásra „görög nyelven, azszal a szándékkal, hogy nemzetete épülését szolgálják”.⁵ Ezek sorsa egyelőre ismeretlen. Kollonich ismerte De Camillis olasz nyelvű művét: olvasta és bécsi könyvtárában tartott belőle egy példányt. Biztosította arról, hogy a nagyszombati nyomdában lehetősége lesz kiadatni műveit, amennyiben azokat szláv nyelvre is lefordítják. A bíboros Szentiványi Márton jezsuitán keresztül intézkedett arról, hogy a nyomdát szereljük fel cirill betűkészlettel.⁶ Míg a *Bukvar* esetében nehéz feltételeznünk, hogy az eredetije görög lett volna, a *Katekizmus* minden bizonnyal a fentebb említett, már görög nyelven előkészített írások egyike lehetett. Ennek nagyszombati kiadására – ahogy láttuk – valóban sor is került. Sajnos, egyelőre nem állt módomban tanulmányozni a *Katekizmus* szövegét és összehasonlítani azt más forrásokkal és művekkel. Tudjuk azonban, hogy 1679-ben De Camillis Rómában a tridenti katekizmus görög fordításán dolgozott. A 20. század elején a szakirodalom a *Katekizmus* két példányáról tudott. Sabov hivatkozásai szerint az egyik a munkácsi püspöki könyvtárban volt.⁷ 2006 júniusában jártam az Ungvári Állami Egyetem Könyvtárában – ahol jelenleg a munkácsi egyházmegye könyvtárának állományát is őrzik – de a *Katekizmus* említett példányát De Camillis neve alatt nem találtam. A fondjegyzékben viszont szerepel egy egyszerű tétel: „a 18. századi katekizmus”. A könyv első lapjai hiányoznak, s nagyon rossz állapotban van. Egy gyors vizsgálat után nem tudtam megállapítani, hogy a Sabov által említett példányról van-e szó. A második példánynak Szabó Károly szerint a budapesti Nemzeti Múzeum Könyvtárának állományában kell lennie.⁸ Egy harmadik példány a Matica Slovenska Nemzeti Könyvtárában található.

Térjünk azonban vissza De Camillis olasz nyelvű művére.

3. De Camillis aszketikus műve

A *La Vita divina Ritrovata fra' Termini del Tutto e del Nulla* című művet nyolcadív terjedelemben Lazzari Varese tipográfiája készítette Rómában 1677-ben. A szerző művét – 1677. március 6-i datálással – Ciprián Zochovszkij kijevi érseknek ajánlotta, aki egykor De Camillis tanulótársa volt a Görög Kollégiumban. Az ajánlás tizenkét oldala után huszonzét oldalnyi bevezetés (előszó az olvasóhoz) következik, amit az *imprimatur* két oldala követ: az elsőt Pachomius Ohilevič, a Szent-

⁵ Vö. HODINKA, *A Munkácsi* (op. cit. 2. jegyzet), 284., 232. sz.

⁶ Vö. HODINKA, *A Munkácsi* (op. cit. 2. jegyzet), 287., 233. sz.

⁷ Vö. E. SABOV, *Christomatija cerkovno-slavjanských i ugro-russkich literaturnych pamjatnikov : s prilozheniem ugro-russkich narodnych skazok na podlínnych narečijach... Knigopečatnyj fond eparchii Mukačenskoj*, Ungvár 1893, 13–14 és 187–188.

⁸ Vö. SZABÓ K., *Régi Magyar Könyvtár*, Budapest 1885, v. II, 527.

háromságról nevezett bazilita rendtartomány protoarchimandritája 1676. május 6-án a vilnai Szentháromság-monostorban adta ki, míg a másodikat I. De Angelis római helynök és (valószínűleg cenzori minőségében) a domonkos Raymund Capisuccuso jegyzik. A bevezető oldalak után 530 oldalnyi szöveg (a számozatlan ajánlás és a bevezetés után az oldalszámozás újrakezdődik), majd pedig az 531–538. oldalakon a mutató következik. Nem tudjuk, hogy a könyv hány példányban került kiadásra és milyen fogadtatásra talált az olvasóközönség soraiban.

A 20. század elejéig a történészek és az irodalomtörténészek gyakorlatilag nem foglalkoztak De Camillis művével. Elsőként a híres hellenista Émile Legrand tesz róla említést 1899-ben.⁹ A francia kutató a római Biblioteca Casanatensében találta meg a mű egy példányát¹⁰ és a *Bibliographie hellénique au XVIIIe siècle* című művében rövid leírását adja.¹¹ Ennek ellenére a munkácsi egyházmegye historikusai továbbra sem mutattak érdeklődést a mű iránt. Mintegy harminc évvel később Marcel Viller foglalkozott vele érintőlegesen, majd pedig az 1960-as évek végén a szlovák származású kanadai szerzetes, Ernest Bouydosh OMI a De Camilliról szóló doktori disszertációjának előkészítése során készített róla feljegyzéseket. Bouydosh a disszertáció befejezése előtt meghalt. Jegyzeteinek egy része kéziratos formában, illetve gépelve témavezetője, P. Michael Lacko, a Pápai Keleti Intézet professzorának birtokába került. Tanulmányom elkészítése során felhasználtam a Bouydosh-féle jegyzeteket is.

4. De Camillis művének forrásai és jellegzetességei

Amint azt fentebb jeleztem, elsőként a francia jezsuita, Marcel Viller kezdett el érdeklődni De Camillis műve iránt 1932-ben.¹² Érdeklődésének oka a mű tartalmi kapcsolódása volt a barokk kor egyik népszerű aszketikus szerzőjének, Achille Gagliardi jezsuitának a *Breve Compendio intorno alla Perfettione Christiana* című könyvével.¹³ Viller elsősorban Gagliardi művével foglalkozott és arra kereste a választ,

⁹ Vö. E. LEGRAND, 'Lettre inédite du R. P. Jean De Camillis de Chio sur la mission de la Chimère', in *Revue de l'Orient Chrétien*, 4 (1899) 58–67. különösen a 63. oldal.

¹⁰ Egy – Legrand által nem említett – példány a római Pápai Keleti Intézet Könyvtárában található. Jelzete: 232–1–50.

¹¹ Vö. E. LEGRAND, *Bibliographie hellénique au XVIIIe siècle*, t. V, Paris 1903, 109–115.

¹² Vö. M. VILLER, 'L'Abrégé e la Perfection et la Dame milanaise', in *Revue d'ascétique et de mystique* (= *RAM*) 12 (1931) 44–89.; Uó., 'Autour de l'Abregé de la Perfection', in *RAM* 13 (1932) 34–59., 257–293.

¹³ Achille Gagliardi (Padova, 1537 – Modena, 1607) 1559-ben lépett be a jezsuita rendbe. 1563–1568 és 1577–1580 között a Collegio Romano tanára volt, 1568 és 1577 között pedig lelkipásztori munkát végzett Rómában. Borromei Szent Károly meghívására 1580-ban Milánóba ment, ahol tizennégy éven át hitszónokként és gyónatóként működött, segítve a püspököt a tridenti reform bevezetésében. Ebben az időszakban írta meg a *Catechismo della Fede Catolica* című munkáját (Milano 1584), valamint a *Breve Compendio di Perfezione Cristiana* című művét. Ez utóbbi első kiadásain nem szerepel a szerző neve, amiből egyesek arra a következtetésre jutottak, hogy a mű igazi szerzője egy Isabelle Berinzaga (Bellinzaga) nevű nemes hölgy (pontosabban: Isabella Christina Lommazzi, 1551–

hogy a későbbi korokban mely aszektikus szerzőkre volt hatással. Gagliardi könyve mintegy ötven kiadást élt meg különböző európai nyelveken, de még arab nyelvű fordítása is volt. Elsősorban Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatai inspirálták, de kimutatható Keresztes Szent János, Genovai Szent Katalin és tanítványa Battista Vernazza hatása is. Gagliardi művét a kutatás az olasz prekvietizmus képviselőjének tekinti. A *Breve Compendio* nagy sikert aratott Franciaországban, ahol a híres Berulle is bőven merített belőle a *Bref discours de l'abnegation intérieure* című munkájának megírásakor. Sőt, az 1597-ben kiadott mű kétharmada gyakorlatilag Gagliardi művének fordítása. Szalézi Szent Ferenc lelki gyermekeinek ajánlotta Gagliardi írását, míg J. J. Surin a *Dialogues spirituels* című könyvében a *Krisztus követésé*-hez hasonlítja. Itáliában az oratoriánus Matteo Petrucci használta fel Gagliardi gondolatait (1682: *Il tutto di Dio ed il nulla delle creature*). Michel Molinos a maga *Guide spirituel* című művének szerkesztéséhez használta fel. Ezt már teljes mértékben a kvietista gondolatok határozzák meg, ezért 1687-ben XI. Ince pápa Indexre tette, ahonnan csak 1900-ban került le.

De Camillis kétszer idézi Gagliardi művét, amit a bevezetés végén mint a lelki élet rövid és praktikus kézikönyvét ajánl, megállapítva: „*Ha viszont egy rövidebb olvasmányra vágysz, akkor vedd kezébe Gagliardi atya Keresztény tökéletesség című kisebb, de értékes művét, mely rövidebb utakon vezet majd téged, kevesebbet is kapsz tőle. Kezdetben számomra is vezetésként szolgált, de lelkem kielégületlen maradt, ezért természetemhez jobban illő utat választottam.*”¹⁴

A mű második részének vége felé De Camillis a tökéletesedés első stádiumát mutatja be, amelyet hat részre bont. Ebben a leírásban egyértelművé teszi, hogy azt Gagliarditól vette át: „*Az Isteni Élet (Vita Divina) kivonata, melyet Achille Gagliardi atya Compendio della Perfettione Christiana című munkájából vettünk át és amit ebben a második részben részletesen tárgyaltunk is. Ő a tökéletesség három stádiumát különböztet meg: az elsőkben ezek közül felsorolt hat fokozatot, melyeket itt röviden idézünk.*”¹⁵

Az első stádium hat fokozatának bemutatása után, De Camillis ezt írja: „*Ez után a Stádium után Gagliardi atya a további kettőre tér át, amelyekről, mivel igen komoly kérdések, nem engedhetem meg magamnak, hogy beszéljek, s hogy az emberek kezére könnyen ne kerüljön, csendben emlékezek meg róluk és felhívom a kegyes olvasó figyelmét mindarra, amit a fent említett Atya ezekről ír.*”¹⁶

Ezenfelül De Camillis említi, hogy *ad verbum* idézi Gagliardi egy másik művét, a *Pratica della perfettione interiore* című írást, mégpedig a 402–408. oldalakon: „*Itt idézem ad verbum a Pratica della perfettione interiore című műnek azt a részét, amit ő közvetlenül a harmadik stádium után illesztett be, hiszen a különböző disztinkciók és magya-*

1624). A hölgy Gagliardi lelki gyermekeként a szentignáci lelkiség szerint élte életét, megmaradva a világi életállapotban. Ma már nincs kétség afelől, hogy a mű szerzője Gagliardi, jóllehet nevét csak az 1642-es kiadástól kezdve tüntetik fel.

¹⁴ *La vita divina*, Bevezetés, 25–26.

¹⁵ *La vita divina*, 394.

¹⁶ *La vita divina*, 401.

*rázatok, melyeket ebben a fejezetben fejt ki, számodra soké kérdés megvilágításához szolgálnak majd, abban az esetben, ha nincs kezében az ő könyvecskéje.*¹⁷

Viller véleménye szerint Gagliardi *Breve Compendio*-jának hatása a legnagyobb mértékben, Berulle *Bref discours de l'abnegation intérieure* című munkája után, De Camillis *La Vita Divina* című munkájában figyelhető meg. Szerinte De Camillis plágiumot követett el azzal, hogy Gagliardi művéből egész oldalakat másolt ki és az ő terminológiáját és gondolatmenetét alkalmazta. Ugyanakkor maga Viller is érezhette, hogy ítélete talán túlságosan is szigorú, mivel Gagliardi írása mindössze 35–40 oldalas, míg De Camillis műve 530 oldal terjedelmű. Mindazonáltal Viller meggyőződése az, hogy De Camillis csupán továbbfejleszti és jegyzetekkel látja el Gagliardi szövegét.¹⁸

Ernest Bouydoshnak éppen az volt a szándéka, hogy cáfolja Viller megállapításait és a két mű tárgyilagos összevetése után bemutassa De Camillis lelki életre vonatkozó tanításának jellegzetességeit.

Való igaz, ha megvizsgáljuk a *La Vita Divina* első két részét, olyan mértékű eltérést találunk, ami miatt nem beszélhetünk Gagliardi művének egyszerű kibővítéséről. Ezen kívül ugyanitt a szerző eredeti gondolatait is megtaláljuk. Maga Viller is elismeri, hogy De Camillis művének harmadik része (441–530. o.) egyáltalán nem kötődik Gagliardi írásához.¹⁹ Egy másik fontos eltérés a két mű között abban áll, hogy Gagliardi egyáltalán nem jelöli az idézeteket és nem utal más művekre, míg De Camillis bőven idéz a Szentírásból, az egyházatyáktól és más szerzőktől.

Az idézetek áttekintéséből képet kapunk De Camillis elsődleges forrásairól.

5. De Camillis művének forrásai

Az első részben De Camillis több mint kilencvenkét alkalommal idézi a Szentírást. A szentek közül idézi: Szent Ágostont tizenegy (8., 13., 24., 26., 61., 62., 64., 142., 185., 188., 189. oldalakon), Aquinói Szent Tamást (15., 28., 69., 87.) és Aranyszájú Szent Jánost négy-négy (76., 89. és kétszer a 186. oldalon), Pszeudo-Areopagita Dénest három (15., 17., 69.), Szent Bernátot (3. és 184.) és Avilai Szent Terézt két-két (110. és 158.), míg Szent Szinklétikuszt (120.), Sienai Szent Bernardint (136.), Nagy Szent Albertet (164.) és Jeruzsálemi Szent Cirillt (183.) egy-egy alkalommal. A keresztény szerzők közül idézi: Fra Giacomót (93.), Chartres-i Dénest (93.), P. Claviót (70.), Johann Taulert (175.), Pererát (184.) és Hugó bíborost (189.). A pogány szerzők közül idézi: Senecát három (162., 163., 168.), Arisztotelészt két (73. és 79.), Homéroszt (76.), Szophoklészt (73.), Claudio Ptolemaiót (70.), Cicerót (112.) és Agatokloszt pedig egy-egy alkalommal (112.).

A második részben De Camillis több mint ötvenszer idézi a Szentírást. A szentek közül idézi: hatszor Szent Ágostont (215., 242., 253., 276., 305., 382.),

¹⁷ *La vita divina*, 401.

¹⁸ Vö. VILLER, 'Autour de l'Abregé' (*art. cit.* 12. jegyzet), 276–279.

¹⁹ Vö. *uo.*, 279.

Aquinói Szent Tamást (270., 366., 435.) és Aranyszájú Szent Jánost három-három (231., 315., 358.), Szent Bernátot (223., 339.), Avilai Szent Terézt (198. és 439.) és Szalézi Szent Ferencet két-két (321. és 439.), míg Hippó-i Szent Leót (422.), boldog Jacopone da Todi-t (211.), boldog Maria Magdalena de Pazzi-t (383.), Szent Atanázst (360.), Xavéri Szent Ferencet (276.) és Szent Cipriánt (280.) egy-egy alkalommal. A keresztény szerzők közül idézi: Órigenészt (234. és 339.) és Kempis Tamást (242., 367.) két-két alkalommal, Szentviktori Hugót (438.) és Baroniust (233.) egyszer-egyszer. A pogány szerzők közül idézi: Arisztotelészt kétszer (216., 366.), Cicerót (216.), Senecát (216.) és Epiktétoszt (359.) egy-egy alkalommal.

A mű harmadik részében a Szentírást tizenhét alkalommal idézi. A szentek közül Nazianzi Szent Gergelyt (468.), Pelusiot Szent Izidort (468.), Szent Gertrúdot (481.), Szent Ágostont (516.) és Loyolai Szent Ignácot (474.), míg a keresztény szerzők közül Luigi da Pontét idézi (514.).

Ebből a statisztikából világosan láthatjuk, hogy a legidézettebb szerző Szent Ágoston (18-szor) és Aquinói Szent Tamás (7-szer). A keleti szerzők közül Aranyszájú Szent Jánost idézi hét alkalommal: ugyanannyiszor, mint Aquinói Szent Tamást.

Ha az idézett szentek földrajzi vagy inkább egyházi és rítus-szerinti elhelyezkedését figyeljük, De Camillis hét alkalommal idéz igazán keleti szerzőt, szemben a tizenhat nyugati szenttel és a további tíz nyugati szerzővel.

Már az idézetek statisztikai arányából is egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a *La Vita Divina* inspirációja és irányultsága döntően nyugati.

6. De Camillis művének címe, célja és az ajánlás

Bouydosh kísérletet tett a mű címének vizsgálatára, különös tekintettel annak eredetére.²⁰ Valóban úgy tűnik, hogy maga a cím is – *La Vita Divina Ritrovata fra Termini del Tutto e del Nulla* – különböző források hatását viseli magán. Egyrészt a cím említi az isteni életet, vagyis a keleti és a nyugati lelkiség számára egyaránt oly kedves átistenülés témáját idézi, másrészt pedig utal az Isten mindent átölelő egyetemessége és az ember semmisége közötti szakadéokra. Ez utóbbi elsőre Keresztes Szent János misztikus megfogalmazására (*Todo y Nada*) emlékeztet.²¹ De Camillis minden bizonnyal ismerte a kármelita misztikát, művében viszont soha sem idézi Keresztes Szent Jánost. Viller és Joppin megjegyzi,²² hogy a De Camillis által követett Gagliardi többször idézi Genovai Szent Katalint és Battista Vernazzát. Az önmegsemmisülés, a változás, az Istenbe való átalakulás Genovai Szent Katalin kedves témái. Tanítványa, Battista Vernazza hasonlóképpen fejezi ki lelkiségének központi gondolatát: „*Minél jobban elmélyülünk semmiségünkben, annál közelebb kerülünk Istenhez*”. Halála előtt gyakran ismételte: „*Isten minden, mi*

²⁰ E. Bouydosh, kézírásos jegyzetek De Camillisről írott disszertációjához.

²¹ Vö. S. GIOVANNI DELLA CROCE, *Salita sul monte Carmelo*, 1. libro, 13. cap.

²² Vö. M. VILLER – JOPPIN, 'Les sources italiennes de l'Abrégé', in *RAM* 15 (1934) 381–402.

semmik se vagyunk”. A középkori misztika kutatói kimutatták ezen itáliai misztikusok szoros kötődését az előző századok flamand–rajnai misztikusaihoz. A *devotio moderna* szerzői, köztük a Ruysbroeck (1293–1381) életművét folytató Harpius,²³ Eckhart mester (1260–1327) nyomdokain jártak. Eppen ez utóbbi volt az, aki – a tomista teológia kiváló ismerőjeként – felismerte a Pseudo-Areopagita Dénes és Szent Ágoston közötti kapcsolatot. Eckhart mester tanítása szerint a lélek átistenülése az egyetlen igazi Létező, Isten és az önmagában semmi lélek közötti dialektikus viszonyban valósul meg. Ez az elgondolás azonban nem Eckhart mestertől származik és nem ő az egyetlen képviselője. Valójában a 13–14. században Németalföldön és a Rajna-vidéken virágzó begárd és begina lelkiségi iskola gondolatait fejlesztte tovább. Ennek legkiválóbb képviselője Margherita Porete (†1310),²⁴ aki főművében (*Speculum animarum simplicium in voluntate et in desiderio*) azt tanítja, hogy a léleknek meg kell szabadulnia mindentől, mindent el kell veszítenie, hogy tökéletesen egyesülhessen az isteni akarattal annak érdekében, hogy többé már ne ő cselekedjen, hanem hagyja magában Istent működni. Margherita Porete szerint a lélek élete a Szentháromság életében való részesedésben áll és ezért ennek az életnek a *conditio sine qua non*-ja önmagunk semmiségének tudatosítása: „Mily édes átalakulás az, ha azzzá válok, akit önmagamnál jobban szeretek. Oly mértékben változtam át, hogy a nevemet és elvesztettem azért, hogy szeretthessek; én, aki szeretni is alig tudok. A Szeretetben lettem átfórmálva, mert én mást nem szeretek, csak magát a Szeretetet.”

Az átistenülés, a lelki élet gondolata a lelkiségi szerzők kedves témája. Az Isten mindent felölelő egyetemessége és az ember semmisége közötti paradoxon szintén gyakori téma, nem De Camillis vetette fel elsőként. Bouydosh azonban elemzésében megjegyzi, hogy a korábbi szerzők közül senki sem alkalmazta ezt a paradoxont ily radikális módon, kifejezve vele magának a lelki életnek a lényegét. Ebben az értelemben De Camillis művének címe valóban eredeti. A cím megfogalmazásakor felhasznált forrásokkal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy De Camillis nem egyetlen szerzőre támaszkodott, hanem a legkiválóbb írótól merít

²³ Henri de Herp OFM, †1477, Malines.

²⁴ Valenciennes-i Margherita 1250–60 körül született. Begina volt Szép Fülöp korában. Cambrai püspöke, Colmieu-i Guidó már 1306 előtt nyilvánosan elégettette Valenciennes főterén a *Speculum* egy példányát és kiközösítéssel fenyegette meg a szerzőt. Ugyanakkor eltiltotta Margheritát attól, hogy mások jelenlétében nyilvánosan felolvasson művéből vagy azt másoknak olvasásra átadja. Margherita azonban – valószínűleg átdolgozás után – továbbra is terjesztette írását. Guidó utódja, Marigny-i Fülöp is megfenyegette a szerzőt. A következő vádat a Felső-Loire-vidék tartományi inkvizitora fogalmazta meg. Végül 1308-ban Margherita Franciaország főinkvizitorának kezébe került. Margherita nem tette le a hűségesküt. A főinkvizitor másfél éven át eredmény nélkül próbálta beszédre bírni. A begina kitar hallgatásában és ezért 1310. május 31-én máglyahalálra ítélik. Az ítéletet másnap végrehajtották. Margherita oly nagy emberi tartással és méltósággal lépett a máglyára, hogy a jelenlévők közül többen könnyekre fakadtak. A 14–15. század folyamán a *Speculum* egész Európában elterjedt. Átlépte a földrajzi, nyelvi és időbeli korlátokat, ami egyik népnnyelven íródott, középkori misztikus műnek sem sikerült. Fennmaradt ófrancia, középangol és latin kiadása is. A hagyomány szerint Margherita elkészítette a Szentírást népnnyelvi fordítását is. Rendkívül művelt volt, talán a *Speculum* latin fordítását is ő maga készítette. Vö. MARGUERITE PORETE, *Le Miroir des simples ames*, GUARNIERI, R. (ed.), *Margaretae Poretiae Speculum animarum simplicium*, cura et studio PAUL VERDEYEN, Turnhout 1986.

tett, kiknek műveit jól ismerte. Olyan szintézist alkotott tehát, mely a hagyományos katolikus aszketika-misztika szilárd alapjaira építkezik.

A Zochovszkij kifejezi érsekhez szóló ajánlásban²⁵ – a hagyományos retorikai fordulatok mellett – a szerző felidézi a Görög Kollégiumban együtt töltött évek emlékét. Kifejezi nagyrabecsülését azért, hogy az érsek emelkedő egyházi karrierje ellenére sem feledkezett meg régi barátságokról. Céloz azokra a nehézségekre, melyekkel az érseknek meg kell küzdenie az unió védelme érdekében és azt kívánja, hogy „*ebben a könyvecskében találjon pajzsa és kardra*”.²⁶

A bevezetésben, illetve az előszóban De Camillis írását mint az alábbi kérdésre adott választ mutatja be az olvasónak: az intelligens és tanult ember hogyan tudna kihasználni minden alkalmat arra, hogy előrejusson a tökéletesedés útján? A válasz keresésekor a szerző egy klasszikus költői képet hív segítségül: a múzsák bemutatják az egyes tudományokat (retorika, filozófia, jog, történelem), dicsérik jelentőségüket és felajánlják a jó szerencsét, a karriert, a tudást és a hatalmat. A szerző az Énekek énekét idézve utasítja vissza ajánlatukat: *Dilectus meus non est hic*, hozzátéve *Nil mihi vobiscum est, si meus absit amor*. Végezetül a szerző és az olvasó lelki szemei előtt megjelenik a Teológia, majd pedig a Szentírás és meghódítják a szerző szívét. Ezek után felszólítja az olvasót hogy kövesse őt, mert: „*...egy művelt ember számára ebben az életben nem létezik jobb elfoglaltság, mint az, hogy Isten szolgálatának legjobb és legkönyebben elérhető útjait keresi*”.²⁷

Az előszóban világos utalást találunk Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlataira. Szerzőnk emlékeztet arra, hogy minden tudományt és művészetet egyetlen cél alá kell rendelni: arra szolgálnak, hogy megtanítsák az embert az Isteni Fenség szeretetére és szolgálatára. A szöveget a lélek és Isten párbeszédéként mutatja be. A párbeszédben azonban számos mellékszál keletkezik. A szerző képeket, metaforákat, példákat és sok-sok idézetet illeszt be, amivel nehézkessé teszi a szöveget. De Camillis ígéretet tesz arra, hogy az idézeteknél jelölni fogja a pontos forrást. Összességében elmondhatjuk, hogy törekedett betartani ezt az ígéretét, bár az egyházatyák, a szentek vagy más szerzők műveinek idézésekor csupán a nevet és a címet jelöli.

De Camillis nem mindenkinek szánja írását, hanem csak azoknak, akik már az erények útján járnak.

7. A mű felosztása és a tartalomjegyzék

A *La Vita Divina* három részből áll:

Első rész 1–195.

Arról, amit feltételeznünk kell 1–4.

²⁵ Ez az ajánlás a mű egyetlen újra kiadott, s a szélesebb olvasóközönség részére is elérhető része. LEGRAND, *Bibliographie hellénique* (op. cit. 11. jegyzet), 109–115.

²⁶ *La vita divina*, Ajánlás, 10.

²⁷ *La vita divina*, Előszó, 11.

<i>Az első alap – Isten nagyságáról</i>	5–63.
<i>A második alap – az ember gyarlóságáról</i>	64–108.
<i>Eredmény</i>	109–195.

<i>Második rész</i>	196–440.
<i>A kiűrésítésről és az önmegtagadásról, ami által a léleknek meg kell szabadulnia mindattól, ami nem Isten</i>	
<i>És a belső lelki érzelmekről</i>	

A második rész hetven témát ölel fel. Címük vagy tartalmuk a lapszélen olvasható. Tizenhárom esetben viszont a szöveg további alfejezetekre oszlik, melyek egymástól grafikusán és tematikusan is elkülönülnek az alábbiak szerint:

<i>Az alsóbb részek lázadásáról, miután azok megszelídítésre kerültek</i>	219.
<i>Miért ne nyugtalankodjon a lélek az őt ért kísértések és ármánykodások miatt?</i>	223.
<i>A kísértések legyőzésének módzatai</i>	277.
<i>Arról, hogy mit kell tennie a léleknek a bűnbeesés után</i>	310.
<i>Kegyes bűnbánati zsoltárimádság a zsoltárok és egyéb szentírási helyek alapján</i>	326.
<i>A lélek felsőbb részeiből érkező ármánykodásokról</i>	330.
<i>A démon ravaszágai azokkal szemben, kik ebben a stádiumban vannak és az ellenszerek</i>	337.
<i>Gyakorlatok a megpróbáltatások idejére</i>	387.
<i>Az Isteni Élet kivonata Achille Gagliardi atya Compendio della Perfezione cristiana című műve alapján, amit ebben a második részben bőségesen tárgyaltunk</i>	394.
<i>A belső tökéletesedés gyakorlata</i>	402.
<i>Egy másik kivonat a Szerzőtől</i>	408.
<i>Hogyan kell felismerni az Isten akaratát az eseményekben</i>	423.
<i>Harmadik rész</i>	441–530.

A harmadik rész tizenhat témából áll, melyek közül öt grafikusán is elkülönül a többitől. Ezek címe az oldal közepére igazítva, míg a többié a lapszélen kerül feltüntetésre.

<i>A harmadik rész célja</i>	441.
<i>A testi érzékek lekötik a lélek figyelmét</i>	445.
<i>Néhány más módja annak, értelmünk hogyan foglalkozzon szent dolgokkal és a lélek hogyan maradjon egységben az Istennel</i>	458.
<i>Kérleljük lelkünket, hogy tegye magáévá az isteni életet</i>	

és tartson ki benne 520.
A lélek dicsőíti az isteni Szentlelket és hálát ad neki:
Megfogadja, hogy a haláláig vele marad
és kéri, hogy ez így is legyen. 527.

8. Befejezés

Jelen tanulmány keretei között nem áll módunkban részletesen elemezni az egész művet. Mindazonáltal a mű forrásaira, irányultságára és szerkezetére vonatkozólag a fentiekből is levonhatunk néhány következtetést, melyek további pontosításra és megerősítésre szorulnak.

A mű De Camillist gyakorlatias embernek mutatja be. Ugyan lelki, aszketikus-misztikus témát tárgyal, mégsem foglalkozik sokat a lelki élet elméletével, hanem arra törekszik, hogy egy gyakorlatias kézikönyvet adjon az olvasó kezébe, melynek segítségével az Isten- és a felebaráti szeretet erénye átültethető a gyakorlatba.

Másrészt viszont megállapíthatjuk, hogy a tárgyalandó témák megválasztása De Camillis művének hiányossága. Nem találunk benne krisztológiai, szentháromságtani vagy szentségtani témákat. Jóllehet korában virágzott az Oltáriszentség kultusza – a kegyességi gyakorlatban is – De Camillis mégis csak mellékesen utal rá.

A mű tanulmányozása során elsősorban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a szerző „keleti” származása mennyiben tükröződik vissza a szövegben, s következésképpen mennyire határozta meg a későbbi munkácsi püspök teológiai és lelki irányultságát? A kérdésre válaszként az mondhatjuk, hogy a mű nem mutat keleti jellegzetességeket se a források használata, se a tárgyalás módszertana, se az irodalmi forma, sem pedig a megfogalmazott lelki tanácsok tekintetében.

De Camillis művének nem volt célja – ahogyan azt egyes kutatók feltételezik²⁸ –, hogy Gagliardi művét a szláv nyelvterület olvasóival megismertesse: itt teljesen ismeretlen maradt, s semmilyen nyomot sem hagyott maga után. Míg Gagliardi a keresztény tökéletesedés felé vezető lelki út vázlatát adja, elsődleges forrásától eltérően De Camillis arra törekszik, hogy építő jellegű lelki olvasmányt nyújtson mindazoknak, akik el kívánják érni a keresztény tökéletességet.

Összességében egy teológiai és aszketikai szempontból biztos alapokon álló, beszédes példázatokkal és képekkel teletűzdelt műről van szó. De Camillis művére kétségtelenül nagy hatást gyakoroltak a kor lelki és teológiai irányzatai és az aszketikus irodalom egyéb termékei, ugyanakkor mégis felfedezhetjük benne a szerző bizonyos fokú függetlenségét néhány gondolatmenet tekintetében. Terjengős, barokkos stílusa ellenére a szerzőről bebizonyosodik, hogy Isten szolgálatában, az apostolkodásban buzgó személy, aki arra törekszik, hogy eljusson és másokat is elvezessen a keresztény tökéletességre.

²⁸ Vö. G. DE LUCA, ‘Qualcque manuscript’, *RAM* 12 (1931) 151.

A mű De Camillis lelki életének, lelkének tükré – ezért alkalmas arra, hogy közelebb vigyen minket a munkácsi egyházmegye egykori püspökének megismeréséhez.

Fordította: Véghseő Tamás